

Tóth-Bartos András

Háromszék vármegye gazdaságának fejlesztésére tett próbálkozások 1940–1944 között

1940. augusztus 30-án Magyarország gazdaságilag elmaradott területekkel gyarapodott. Trianon után ugyanis az erdélyi gazdaság gyökeresen megváltozott. Nagy-Románia gazdaságpolitikájában az „integrális nacionalizmus” került előtérbe, elsősorban a román lakosság érdekeit érvényesítve. Ennek következtében az egyes vidékek gazdasági helyzete sem alakult egyformán: egyesek látványosan fejlődtek, míg mások, mint például a magyarlakta Székelyföld, a romlás irányába haladtak.¹ A második bécsi döntés után a magyar állam megkezdte az új területek integrációját. A gazdasági fellendítés érdekében átfogó fejlesztési politikát dolgoztak ki. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, miként nézett ez ki a Székelyföld egyik megyéjében, milyen tervekkel, akciókkal próbálták fellendíteni Háromszék gazdaságát.

A megye gazdasági helyzete a második bécsi döntést megelőzően

Háromszék vármegye *mezőgazdasági* szempontból kedvező feltételekkel rendelkezett a többi székely vármegyéhez képest. A *növénytermesztés* változatos képet mutatott. A szántóterületek legnagyobb része gabonafélékkel, élelmiszer- és takarmánynövényekkel volt bevetve.² Legnagyobb részt árpat, főleg sörárpat termesztettek a brassói és a regáti gyárak részére. Burgonyát és hüvelyeseket főleg Kézdivásárhely környékén ültettek, az utóbbi országosan is elismert minőségű volt. Nagy mennyiségben termesztettek lencsét is: a visszatért területek lencsetermésének 96%-át a megye adta. A közel 6200 kataszteri holdon művelt növény 36 000 q termést hozott 1941-ben.³ A takarmánynövények közül a legfontosabb a cukorrépa volt, 153 000 q átlagterméssel 1937–38-ban.

A főbb szántóföldi növények termesztése a két világháború közötti időszakban a következőképpen nézett ki.⁴

| | Háromszék | | | Csík | | | Udvarhely | | |
|-------------------------|--------------------|----------------------|----------------------|--------------------|----------------------|----------------------|--------------------|----------------------|----------------------|
| | Termés (1000 q) | Vetéster. 1000 ha | Termésátl. (q/ha) | Termés (1000 q) | Vetéster. 1000 ha | Termésátl. (q/ha) | Termés (1000 q) | Vetéster. 1000 ha | Termésátl. (q/ha) |
| Búza (1931–1938) | 163,4 | 11,2 | 10,3 | 28,7 | 2,4 | 7,9 | 211,5 | 16,8 | 9,9 |
| Rozs (1937–1938) | 78,7 | n. a.* | n. a. | 91,3 | n. a. | n. a. | 13,6 | n. a. | n. a. |
| Árpa (1931–1938) | 165,6 | 16,2 | 10,3 | 115,5 | 10,7 | 9,6 | 22 | 2,1 | 10 |
| Zab (1931–1938) | 115,8 | 12,4 | 10,9 | 167,2 | 16,2 | 9,3 | 106,2 | 11,2 | 10,1 |
| Kukorica (1931–1938) | 140,9 | 7,1 | 11 | 3,7 | 0,3 | 8,7 | 218,8 | 15,4 | 12,2 |

* n. a. = nincs adat.

A kiterjedt legelők egy aránylag jó minőségű *állattenyésztést* tettek lehetővé. A két világháború alatt azonban az állatok száma folyamatosan csökkent, így például a szarvasmarha-állomány rövid 10 év alatt 19%-al.⁵ (A bécsi döntés után, a magyar hatóságok által készített statisztikai kimutatásokban is csökkenés tapasztalható.) A sertésállomány ugyan enyhén növekedett (minden harmadik lakosra jutott egy), de még mindig nem volt elegendő a helyi lakosság ellátására. Szarvasmarha és ló tekintetében az előbbiből minden harmadik, az utóbbiból csak minden ötödik, hatodik emberre jutott egy.⁶ A juhállomány is folyamatosan csökkent: 1941-ben a vármegyében 88 000 juhot tartottak számon, 1943-ra ez a szám már a felére csökkent.⁷

A megye *iparában* a kisipari jelleg uralkodott. Nagyipari szintű gyár (több mint 500 munkással) csak kettő volt a megye területén, mindkettő a faipari szektorban. 1930-ban a Székelyföld területén található vállalatok a következőképpen oszlottak meg.⁸

| Megye | Összesen | | | Ipar | | | Kereskedelem és hitel | | | Egyebek | | |
|-----------|----------|-------------|-----------------------|----------|-------------|-----------------------|-----------------------|-------------|-----------------------|----------|-------------|-----------------------|
| | vállalat | alkalmazott | motorikus erő (lóerő) | vállalat | alkalmazott | motorikus erő (lóerő) | vállalat | alkalmazott | motorikus erő (lóerő) | vállalat | alkalmazott | motorikus erő (lóerő) |
| Csík | 2692 | 6804 | 2209 | 1791 | 5143 | 2201 | 856 | 1549 | – | 45 | 112 | 8 |
| Háromszék | 3682 | 10 166 | 5817 | 2688 | 8156 | 5776 | 910 | 1762 | 16 | 84 | 248 | 25 |
| Udvarhely | 2326 | 4688 | 2206 | 1601 | 3202 | 2191 | 692 | 1399 | 4 | 33 | 87 | 10 |

A vállalatok, illetve az alkalmazottak számát tekintve a kézműipar és a faipar vezetett.⁹ Az ipari vállalatok számát illetően, erdélyi viszonylatban, Háromszék a közép-szinten foglalt helyet. A számbeli fölény azonban nem jelentett egyben minőséget is. A vállalatoknál rendelkezésre álló hajtóerő szempontjából – az erdélyi színvonalhoz képest – a megye hátul kullogott. Míg a legtöbb erdélyi megyében a termeléshez szükséges energiát egyre inkább elektromos- és robbanómotorokkal állították elő, Háromszéken (és a székelység többi részén) még mindig gőzgépeket használtak energiatermelésre. 1930-ban a megyében a gőzgépek száma több mint kétszerese volt a robbanó-, elektromos- és hidraulikus gépek számához képest.¹⁰

| Megye | Gépek (db) | | | |
|-----------|------------|---------|------|------------|
| | Gőz | Robbanó | Vízi | Elektromos |
| Csík | 1136 | 461 | 171 | 427 |
| Háromszék | 4107 | 1019 | 289 | 211 |
| Udvarhely | 557 | 977 | 403 | 255 |

A két világháború között a székelyföldi magyar ipar visszafejlődött. Az apadás okát nagy részben az idézte elő, hogy a jelentősebb vállalatokat regáti területekre helyezték át. A kisipar is jelentős csökkenést mutatott. A román adóprés és a gazdasági válság következtében a Székelyföldön több száz kisiparos szüntette be vállalkozását.¹¹ A székely vármegyék kisipari üzeleinek száma a második bécsi döntést követően a következőképpen alakult.¹²

| Megye | Kisipari üzemek száma | Termelés értéke (1000 pengő) | Egy üzemre eső termelési érték (1000 pengő) |
|-----------|-----------------------|---------------------------------|---------------------------------------------------|
| Csík | 2541 | 4700 | 1,85 |
| Háromszék | 2472 | 6321 | 2,56 |
| Udvarhely | 1560 | 3189 | 2,04 |

| Terület | Kisipari üzemek száma | Termelés értéke (1000 pengő) | Egy üzemre eső termelési érték (1000 pengő) |
|--------------------------------|-----------------------|---------------------------------|---------------------------------------------------|
| Trianoni Magyarország | 188 218 | 1 475 795 | 7,84 |
| Erdély (Székelyföld nélkül) | 22 146 | 121 114 | 5,46 |
| Székelyföld | 6573 | 14210 | 2,16 |

A gazdaság támogatása 1940 után

A második bécsi döntést követően Erdély gazdasági fejlesztésének kérdésében a minőségi és a mennyiségi „feljavításra” kívánták fektetni a hangsúlyt. A támogatások célba juttatása érdekében különböző intézményeket létesítettek, vagy bevonták a már meglévő, több éves hagyománnyal rendelkező szervezeteket.¹³

A mezőgazdaság terén a minőségi termelés,¹⁴ a racionális gazdálkodás terjesztése, illetve a birtokrendezés (a román földtörvény revíziója által) képezték a főbb célokat. Mivel Háromszék gazdasága túlnyomóan agrárjellegű volt, a támogatások legtöbbször is ebbe a szektorba irányult. A növénytermesztés támogatásának egyik legelterjedtebb formája a vetőmag-akció volt. Az egyik legnagyobb gabonavetőmag-akció 1943-ban zajlott le. A Földművelésügyi Minisztérium (FM) a zab- és sörárpatermesztés minőségének emelése végett 1943 tavaszán fokozni kívánta a vetőmagakciókat. Ennek érdekében felhatalmazta a Növényvédő Hivatalt, hogy 8300 q nemesített, illetve 29 800 q utántermesztett zab vetőmagot, valamint 9200 nemesített, illetve 18 000 q utántermesztett sörárpa vetőmagot vásároljon a szaporító gazdaságoktól. A miniszter 642 105 pengős hitelkeretet szabott meg. Sörárpat Erdélyben főképp a Háromszéken osztottak ki. A magok árát a sörárpánál 30, a zabnál 27 pengőben állapították meg. A nemesített vetőmagból csak a nagygazdaságok részesülhettek természetben való csere alapján, a kisgazdák csak az utántermesztettből kaphattak. Az akciót szabályozó rendelet azonban megszorításokat is tartalmazott. Kimondta, hogy „csak azoknak a gazdáknak oszthatnak ki vetőmagot, akik a vetőmag mennyiségének megfelelő szokvány zabot, illetve árpat a Hombárhoz hajlandók előzetesen beszolgáltatni”. Akik nem rendelkeztek cserekészlettel, azoknak bizonyítaniuk kellett, hogy nincs számukra visszatartott vetőmag.¹⁵ Az akcióhoz a megye 48 szaporító gazdaságából gyűjtötték össze a magokat. Ebből Csíkba szállítottak 1705, Marosvásárhelyre 150, míg Udvarhelyre 101 mázsát. Háromszéken 1200 mázsát osztottak ki.¹⁶

A határváltozásokkal együtt a felvevőpiacok elvesztek, és visszaesett a burgonyatermelés is. A helyzet orvoslását abban látták, hogy a székely vármegyét átállítják az ipari burgonya termesztésére. Az ötlet a kormány berkein belül is támogatásra talált,

így a minőségi feljavítás érdekében 20 000 kg ipari burgonya vetőmagot osztott ki az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) a háromszéki gazdák között. Ugyanakkor újabb, a Székelyföldön addig ismeretlen vagy kevésbé elterjedt fajtákat is próbáltak meghonosítani.

A rászoruló gazdák nemcsak az akciókon belül kaptak vetőmag-kölcsönöket. Az 1941. év katasztrofális időjárást hozott. Az árvizek és a hosszantartó esőzések miatt a gazdák sok helyen nem tudták elvégezni az őszi munkákat. A korán beállott tél következtében Háromszéken az őszi vetéseket a területek alig 50%-án tudták elvégezni a gazdák. Mindezt tetőzte, hogy a kemény tél következtében a vármegyében a szokásos terület alig 25%-án maradt búzavetés. Ráadásul 1942 tavasza sem kedvezett a mezei munkálatoknak. Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyék gazdatársadalma arról panaszkodott, hogy még 1942 áprilisában sem tudják megkezdeni a tavaszi munkákat a rossz időjárás következtében. Mindehhez az állandó vetőmaghiány is hozzájárult.¹⁷ A helyzet javítása érdekében az FM-től úgynevezett „tavaszi (ínséges) vetőmagkölcsönt” kaptak a gazdák. A kiutalt vetőmagok árát a folyó év szeptemberéig kellett visszafizetni.¹⁸

Tekintettel a háborús gazdálkodás következtében beállt közellátási problémákra, a kormány különös figyelmet szentelt az ipari növények termesztésének támogatására - főleg a cukorrépa és az olajos magvakat termő növényekre, mint a napraforgó s a len. Annak ellenére, hogy jelentős mennyiségben termesztettek a megye területén cukorrépát, a gazdák gondokkal küszködtek. Egyfelől elveszett a régi felvevő piac, mivel a Brassó melletti botfalusi cukorgyár a határ túlsó felén maradt. Másfelől a cukorrépát termelő gazdákat szerződéssel kötelezték bizonyos mennyiségű cukorrépa termelésére. A legnagyobb elégedetlenséget ezzel kapcsolatban a cukorrépa alacsony ára szülte, amely nem volt összhangban a befektetett munka költségeivel, ezért sok gazda áttért inkább a burgonyatermesztésre.¹⁹ A legtöbb sérelem a kisbirtokosoktól érkezett. A zabolai gazdák álláspontja szerint a 2–3 holdas birtokosokat nem kötelezhetik 800–1000 négyszögölnyi területen répa termelésére, mivel így minden évben kenyér és takarmány nélkül maradnának. A helyi vezetőség egyik jelentése szerint a gazdák *„inkább kifizetik a büntetést, mert a ráfizetés a mai cselédbér és munkásbér és répaár mellett sokkal nagyobb, mint az esetleges büntetés, még ha börtön is lenne az.”*²⁰ Az elégedetlenség növekedéséhez hozzájárult a feketepiac csábítása is. A silyei cukorgyár helyi megbízottja szerint egyes községekben a gazdák úgy nyilatkoztak, hogy *„ha a cukorrépával feketézni lehetne, úgy annyit termelnénk, hogy az Urak nem győznék átvenni.”*²¹ A helyzetet csak súlyosbította a felvásárló hatóságok közönye. A marosvásárhelyi cukorgyár által biztosított árak jóval alacsonyabbak voltak ahhoz képest, amit a háromszéki gazdák kaptak korábban a botfalusi gyártól. Annak ellenére, hogy azon földek, amelyek a marosvásárhelyi vállalat számára biztosították a nyersanyagot, a határ román oldalán maradtak, az igazgatóság *„még mindig úgy bánik a termelőkkel, mintha háromszor annyi jelentkező volna termelésre, mint amennyire szüksége van”* – hangzott a panasz.²²

A korszerű gazdálkodás terjesztését, meghonosítását szolgálták a *mezőgazdasági gépakciók* is. A helyi megvalósítás itt is az EMGE feladata volt. Az akciókból főleg azok részesülhettek, akik EMGE-tagok voltak, ők 50%-os árkedvezményt kaptak a gépek vásárlásában. A „kivülállók” csak 25%-os kedvezményben részesülhettek.²³ Ugyanazt a célt szolgálták a különböző *építkezések* is. A FM Erdélyben a mezőgazdasági termények tárolásához, feldolgozásához, a korszerű állattartáshoz szükséges épületeket

emeltetett. Gabonaraktárokat építettek, a Székelyföldön hatot. Siló-, illetve mintatrágyatelep- és mintaistálló-építési akciókat bonyolítottak le. Ezek során az EMGE az építőanyag költségeihez járult hozzá. Háromszéken silóépítési segélyből 28 gazda részesült 8574 pengő értékben, a trágyatelepek építésénél öten kaptak 200 pengő segélyt. Az istállók építéséhez csak akkor járult hozzá az EMGE, ha az általa előírt tervek szerint készítették azokat.

A *szakoktatásra* külön figyelmet szenteltek. A középfokú gazdasági iskolák²⁴ mellett az EMGE itt is jelentős szerepet vállalt. Tanfolyamokat, kiállításokat és tanulmányutakat szerveztek a helyi kirendeltségek. Ezeket a tíznapos, általában ingyenes tanfolyamokat rendszerint télen tartották, olyan témákban, amelyek alkalmazkodtak a helyi viszonyokhoz. A tanulmányi körutak alkalmával a vezetőség körbejárta a megyét, gazdanapokat rendezett, valamint találkozott a helyi vezetőségekkel.²⁵

A korszerű mezőgazdaság terjesztésében az EMGE által szervezett *gazdasági kiállítások* különleges helyet foglaltak el. A kiállítások átfogó képet nyújtottak a régió gazdaságáról, valamint a modernizációt népszerűsítő tevékenységekről. A kiállításokon bemutatásra kerültek a helyi háziipari termékek, a környék kézműveseinek és iparosainak termékei. Kiállították és díjazták a helybeli gazdák által nemesített mezőgazdasági növényeket, mintagazdaságokat rendeztek be. Székelyföldön 1941. augusztus végén szerveztek ilyen jellegű kiállítást Sepsiszentgyörgyön, a Székely Mikó Kollégium helyiségeiben és sporttelepén.²⁶

A növénytermesztés mellett a *gyümölcsstermesztés* minőségének növelésére is nagy hangsúlyt fektettek. A támogatások itt is különböző akciók keretében zajlottak, amelyeket főleg az EMGE bonyolított le. Tanfolyamokat tartottak, facsemetéket osztottak ki kedvezményesen; a hatóságok rendeletekkel tették kötelezővé a tavaszi gyümölcsfagondozást, főleg a kártevők elleni védekezést.²⁷

Az *állattenyésztés* terén is a minőségi feljavítás volt az elsődleges cél. Az állattenyésztés támogatásával szintén az FM foglalkozott. Vármegyei Állattenyésztő Állomásokat állítottak fel, állattenyésztési egyesületeket alapítottak, amelyek feladata az állatkiállítások, vásárok szervezése volt.²⁸ Az állatállomány feljavítását *apaállatok beszerzésével és kiosztásával* támogatták. 1941-ben a háromszéki EMGE 16 bikát vásárolt az állattenyésztési alap terhére. 1942-ben a vármegye részére 28 000 pengő kedvezményes kölcsönt utalt ki az FM. Az apaállat-akciókhoz hasonló célt szolgáltak az üsző- és hasasüsző-akciók is. Ezek keretében 137 állatot osztottak ki. A juhállomány növelésére és felfrissítésére többször is rendeztek juttatásokat.²⁹ Az állategészségügyre komoly gondot fordítottak. Az EMGE minden tavasszal rendszeres vizsgálatokat és fertőtlenítéseket végzett. A kisállattartást főleg baromfi és angora nyulak kedvezményes áron való kiosztásával támogatták,³⁰ de számos tanfolyamot is rendeztek.³¹

A székely vármegyéék kiterjedt rétekekkel, legelőkkel rendelkeztek, amelyek javítása, karbantartása, sáncolása nagy fontossággal bírt az állattenyésztés szempontjából. A fentiek előmozdítását szolgálták a *zöldmező-akciók*. A talajpusztulás megakadályozására az FM 1942-ben sáncolási³² akciókat indított meg, amelyek lebonyolítását az EMGÉ-re bízta.³³ Háromszéken a közlegelők feljavítására 1943-ig 35 000 pengő támogatást kapott a megye a minisztériumtól. A pénzbeli támogatás mellett az egyes legelőtulajdonosok használatára felszerelést (láncboronákat, vasgereblyéket, irtókapákat) is bocsátottak.³⁴

Az 1941. évi 1890. és 2790. M. E. sz. rendeletek lehetővé tették a román agrárreform által kisajátított legelők visszaigénylését. Papolc és Kézdiszentlélek községek ilyen

tárgyú kérelmét a hatóságok pozitívan bírálták el, visszajuttatva számukra a tőlük egykor kisajátított legelőterületet. A megyében nyolc legeltetési társulat jött léte, illetve tíz község állított össze erre vonatkozó tervet. A társulatok azonban nehezen alakultak meg. A legnagyobb akadályt az képezte, hogy a telekkönyvek elkészítése, tisztázása lassan folyt. Az alispán megállapítása szerint mindehhez az is hozzájárult, hogy a közbirtokosságok tagjai – a korábbi rossz tapasztalatok hatása alatt – idegenkedtek mindenféle birtokpolitikai intézkedéstől. Mindenki a „*legelők újabb államosításától*” félt.³⁵

A magyar kormány politikájának egyik központi célkitűzését (a Székelyföldet is magába foglaló) Észak-Erdély *iparának* fellendítése képezte. A visszacsatolás után a közgazdasági szakfolyóiratokban sorra születtek olyan írások, amelyek Erdély és a Székelyföld gazdaságát ismertették, kihangsúlyozva a megoldásra váró problémákat. Habár a támogatások már a döntést követően megindultak, a kormány csak két év elteltével állt elő átfogó programmal. 1942 júliusában, székelyföldi útja során Kállay Miklós miniszterelnök egy tízéves erdélyi programot jelentett be. A program lényegét állami beruházások által megvalósítandó építkezések alkották, főleg az ipar, a villamosítás és a közlekedési infrastruktúra terén.³⁶ A kormány előtt fekvő iparfejlesztési javaslat véghezvitele érdekében az Erdélyi Gazdasági Tanács (EGT) széleskörű adatgyűjtést végzett, számos megye iparfejlesztési lehetőségeit, gazdasági problémáit vizsgálva meg.

Háromszék *iparosításának* tervét 1941 augusztusában tárgyalta az EGT. A Tanács tagjai – a megye jó mezőgazdasági viszonyaira hivatkozva – az ehhez kapcsolódó ipar fejlesztését támogatták. Szükségesnek látták több, kisebb szeszgyár felépítését, valamint egy nyerscukorüzem létesítését, amely a kiterjedt cukorrépa-termelés számára biztosította volna a megfelelő feldolgozást. A megyében felhalmozódott burgonyát a szomszédos Csík megyében, az ugyancsak állami támogatással létesített csíkszentsimoni keményítőgyár dolgozta volna fel. A sörárpa feldolgozását a megyében található kisebb sörgyárak újraüzemeltetésével kívánták megoldani.³⁷ A helyi gazdasági szakemberek viszont azon a véleményen voltak, hogy a megyében fellelhető ásványi kincsek felkutatása és a helyi bányák (az ilyefalvi és a baróti szénbányák) támogatása legalább olyan fontossággal bír, mint a mezőgazdasági feldolgozóipar finanszírozása.³⁸

Az ipar fejlesztése érdekében több *állami befektetést* is eszközöltek, de nem hiányoztak a helyi kezdeményezések sem.

Az ipari növények közül a len és a kender termesztését a hatóságok is támogatták. A termelés fokozása érdekében ki kellett bővíteni a feldolgozási és értékesítési közegeket. A már meglévő lentermelő szövetkezetek és feldolgozó gyárak felújítása mellett újabbakat is akartak létesíteni.³⁹ Háromszéken Kézdivásárhely és Kovászna környékét kellett „leföldni” egy Kovásznán építendő lengyárral.⁴⁰ Rétyen is létesült egy lenfeltárási üzem, amely a mintegy 230 000 pengős költségével a Közjóléti Szövetkezet egyik legnagyobb befektetése volt.

Egy másik, szintén nagyobb méretű állami befektetéssel járó ipari üzemet Kézdivásárhelyen terveztek felépíteni. „Egyedárusági”⁴¹ szeszgyárat javasoltak ide, amely a megye cukorrépa-főlöslége mellett a szomszédos megyék burgonyafőlöslégét is feldolgozta volna.⁴² Az építkezéseket a magyar állam finanszírozta. A városnak csak az új létesítményhez vezető utat kellett kiépítenie. A gyárhoz vezető ipari vasút hivatalos átadására 1943 szeptemberében került sor. A gyár tényleges építkezési munkálatai ekkor azonban még nem indultak be az időközben beállt építőanyag-hiány miatt.⁴³

A székelyföldi természeti kincsek hasznosítása fontos helyet foglalt el a magyar kormány iparosítási tervei között. Az ásványvíz hasznosítására irányuló törekvések közé illeszkedett be az a *helyi (háromszéki) kezdeményezés* is, amely egy üvegyár felállítását tűzte ki célul. A nagyobb, ipari méretű üveghuta létesítése Imreh Sándor, sepsiszentgyörgyi építészmérnök ötlete volt; a cél – az olcsó palacküvegek forgalomba hozatala révén – a „borvíz” (azaz ásványvíz) anyaországi értékesítésének elősegítése lett volna. Az emlékirat 1943. július 2-án készült el, 4-én már előterjesztették az EGT-nek.⁴⁴ A tervek szerint a gyár naponta 10 tonna folyékony üveg előállítására képes kemencével rendelkezett volna, amely kb. napi 15 000 db, egyenként 1 liter ürtartalmú „borvizes”-, sörös-, pálinkás-, illetve borosüveg legyártását tehetné lehetővé, évi 2,85 millió pengő értékben. Az adminisztratív személyzetten kívül összesen 160 munkást foglalkoztatott volna. A vállalat a „Székelyföldi Ipartelepek R.T.”⁴⁵ nevet kapta, mivel a gyárat más irányba is fejleszteni kívánták. (Különböző ásványi kincsek kiaknázását és forgalomba hozatalát is tervezték.)⁴⁶ Sajnos, a források nem szólnak a terv további sorsáról. Az azonban bizonyos, hogy a gyár nem épült fel. (Az 1971–1975. ötéves tervbe a kommunista vezetés ismét betervezte az üvegyár létesítését.)⁴⁷

A *kisipar* támogatását több irányban tervezték megvalósítani: elsősorban megfelelő, olcsó tőkével kívánták ellátni a vállalkozókat, másodsorban kellő szakképzettséget akartak nyújtani az ifjúságnak, illetve állami kölcsönrel próbálták támogatni az önállósulni vágyókat. Az erdélyi kisiparosok hiteligényének kielégítésére az Iparügyi Minisztérium (IPM) 1941-ben kétmillió pengő hitelkeretet biztosított. A kölcsönök elosztásának megkönnyítésére az Iparosok Országos Szövetsége kirendeltséget állított fel Kolozsváron és Marosvásárhelyen.⁴⁸

A tőkével nem rendelkező iparosok támogatását a Nemzeti Önállósítási Alap (NÖA) végezte. Az Alapot még a bécsi döntés előtt hozták létre, azzal a céllal, hogy a munkanélküli értelmiségi fiatalságnak megfelelő pénzügyi segítséget nyújtson vállalkozás indításához. A határváltozások után azonban ki kellett bővíteni a kereteket, ennek következtében fokozottabban támogatták azokat, akik ipari és kereskedelmi pályákra kívántak lépni.⁴⁹ Ennek érdekében a kormány 2,5 millió pengővel emelte meg az Alap vagyónát. A kölcsönök 2000 és 12 000 pengő között mozogtak, 2%-os kamatlábbal. A kiutalt kölcsönök között megyénként nagy különbségek mutatkoztak, a székely vármegyékben volt a legkisebb az önállósultak száma.

| Vármegye | 1–1000 (pengő) | | 1000–2000 (pengő) | | 2000–5000 (pengő) | | 5000–10 000 (pengő) | | 10 000 fölött (pengő) | |
|-----------|-------------------|-----|----------------------|-----|----------------------|-----|------------------------|-----|--------------------------|-----|
| | ker. | ip. | ker. | ip. | ker. | ip. | ker. | ip. | ker. | ip. |
| Háromszék | 2 | 3 | 5 | 2 | 5 | 4 | 1 | 2 | – | – |
| Csík | 3 | 6 | 6 | 6 | 6 | 4 | 3 | 1 | – | – |
| Udvarhely | 1 | 11 | 7 | 1 | 3 | 1 | 1 | 1 | – | – |

Forrás: Szakács Gusztáv: *A Nemzeti Önállósítási Alap Erdélyben*. Hittel, 1943. 4. sz. 210. o.

A Székelyföld „nagyiparát” képező *faipar* súlyos helyzetbe került az új határok megvonása miatt. A közlekedési hálózat szétszabdalása következtében elveszett a régi értékesítési piac, a székely megyékben pedig nagymennyiségű fa halmozódott fel. Az értékesítés kérdésének megoldására a magyar kormány Németországgal kezdett tárgyalásokat. A megállapodás 1941 elején jött létre.⁵⁰ Ennek értelmében a székelyföldi fafe-

lesleget, mintegy 200 ezer m³ fát, a román vasúti hálózat igénybevételével, Németországba szállították, a német fél költségén. Az akciót magyar részről a Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank két vállalata bonyolította le.⁵¹

Problémát okozott a pénziány is. A hiteligények kielégítésére a kormány 1941-ben ötmillió pengős kedvezményes hitelakciót indított a fakitermelők részére, a helyi pénzintézeteken keresztül.⁵² A helyzetben azonban ez nem sokat segített. A kölcsönből a helyi szervek csak kb. 250 000 pengőt folyósítottak. A legfeljebb 4 gáttértes kisüzemek támogatására engedélyezett kölcsönt maximum 5,5%-os kamattal lehetett kihelyezni. Ezzel szemben a helyi pénzintézetek a saját alapjaikból adtak hiteleket jóval magasabb kamatok mellett.⁵³ A kisebb vállalatok, amelyek nem tudtak eleget tenni a külföldi megrendelésnek, a csőd szélére kerültek. E vállalatok a „Magyar Fa Rt.” kötelékébe tartoztak, amely az általa folyósított árueelőlegek után hatalmas, majdnem 40%-os kamatot számított fel. Ezért – egy budapesti gazdasági szakember megállapítása szerint – „nem lehet csodálkozni, hogy a Magyar Fa Rt-ről nem akar senki sem tudni.”⁵⁴

Háromszéken a Székelyföld egyik legnagyobb fakitermelő vállalata, a kommandói került válságba. A Kovászna közelében fekvő céget még a 19. század végén alapították Gyulafalván. Ezt 1887-ben az osztrák származású Groedler gróf cége vette át, és költöztette Kommandóra, felszámolva a gyulafalvi telepet. 17 gáttérrel az akkori cég az ország egyik legnagyobb faipari vállalata volt, ráadásul 1927 és 1928 között újabb 7 gáttérrel növekedett. A kommandói faipar a falu felnőtt lakosságának majdnem 90%-át foglalkoztatta. A második bécsi döntés következtében azonban a cég által kitermelésre használt területek legnagyobb része Romániánál maradt, a Magyarországhoz került területek számottevő hányadát pedig a kincstár vette kezelésbe.⁵⁵ A termelés megcsappant, a számítások szerint a cégnek kb. egy évre való kiaknázható nyersanyaga maradt. 1942-ben megkezdték a gyár részleges megszüntetését. A problémák ekkor már nem csupán gazdaságiak voltak, hiszen a leépítés súlyosan érintette a falu lakosságát is. Az 1930-as népszámlálási adatok szerint a faluban 2417-en laktak, a sorozatos elbocsátások egyik következményeként azonban 1941-re 1750-re csökkent a lakosok száma.⁵⁶ A helyzet orvoslása végett a helyi vezetőség személyesen kereste fel Bánffy Dániel földművelésügyi minisztert, 60 holdnyi községi erdőterület átadását kérve a cég részére. Az FM meg is adta erre az engedélyt. A vállalat ennek ellenére mégsem folytatta a tevékenységét, mivel az erdőtulajdonosok által megszabott árak mellett a kitermelés veszteséges lett volna. A Groedler céget átvevő Erdőipari Rt. 1943 májusára tervbe vette a munkálatok teljes leállítását. A munka nélkül maradt lakosság megélhetésének biztosítására a megyei törvényhatóság több tervet is kidolgozott. Ezek között szerepelt tej-, valamint erdeigyümölcs-feldolgozó üzem létesítése, továbbá a lakosság áttelepítése is.⁵⁷ A tervek közül egyik sem valósult meg. A háború után viszont az erdőterületek visszakerültek a gyárhoz, és újraindították a munkálatokat.

Zárszó

A Székelyföld (és egész Észak-Erdély) gazdaságának fellendítésére több terv is született a második bécsi döntést követően, ezek közül azonban egyiknek sem sikerült megteremtenie – korabeli szóhasználattal élve – a „keleti Svájcot”. Felvetődik a kérdés, milyen helyet foglalt el Háromszék a „revitalizációs” politikában.

Az akciók – bármennyire is változatosak voltak, és bármennyire is próbálták széles

körben áthidalni a problémákat –, valamint a fejlesztési programok nem hoztak mélyreható változásokat a háromszékiek életében.

Eredményeket csak a kisebb, könnyebb kivitelezésű akciók születtek, főleg a mezőgazdaság és a szociális gondozás terén. A kedvezményekből sok esetben amúgy is csak a tehetősebb gazdaréteg (pl. a gazdaköri tagok) részesült, az, amely meg tudta fizetni az önrészt. Sokak szemében az akciók pozitívumait elhomályosították a mindennapi élet gondjai, a beszolgáltatás, a nyersanyag- és élelmiszerhiány. Az iparfejlesztés sem hozta meg a várt eredményeket, bár a mezőgazdaságra alapozó ipar fejlesztésének a terve alkalmas lehetett volna arra, hogy a megye gazdaságát új alapokra helyezték. A szélesebb körű projektek azonban még a tervezés fázisában, vagy félúton megfeneklettek. A nagyobb beruházást igénylő üzemek (pl. a szesz-, a lenfeldolgozó-, illetve az üveggyár) közül egyedül a rétyi lenfeltáró üzem készült el és nyitotta meg kapuit.⁵⁸

A mai visszaemlékezők mégis pozitívan ítélik meg a korszakot. A „visszatérés” pszichológiai hatásán túl, a legtöbben – a románnal ellentétben – a magyar adminisztráció kiszámíthatóságát értékelik, illetve azt, hogy a rászorulókat hathatósabb gazdasági és szociális támogatásban részesülhettek, mint korábban.

Jegyzetek

- ¹ Hunyadi Attila: Romániai magyar gazdaságpolitika 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, 2000. 12. sz. 323. o.
- ² Gabona 60,4%, élelmiszernövény 15,9%, ipari növény 1,3%, takarmány 13,3%, ugar 9,1%. (Vita Sándor: *Erdély mezőgazdaságának helyzetképe. Hitel*, 1939. 3. sz. 221-228. o.)
- ³ *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet munkája 1914–1942-ben*. Kolozsvár, 1943, 70. o.
- ⁴ Magyar Nemzeti Bank (MNB), *A Romániától visszacsatolt terület fontosabb adatai*, 1940. Jakabffy Elemér Alapítvány. Kézirattár. K 734.
- ⁵ 1926-ban 56 548 szarvasmarhát tartottak számon, 1936-ra ez a szám már 45 997-re csökkent. (Vita: i. m.)
- ⁶ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) FM K 184, 8383. cs. 1941. (Háromszék vármegyei állatösszeírások.)
- ⁷ *Székely Nép*, 1942. július 23. 3. o.
- ⁸ *Anuarul Statistic al României*. 1937–1938, 379. o.
- ⁹ Az 1938-as népszámlálás 1065 kézműipari vállalatot tartott számon 1754 alkalmazottal; a faipar terén 597 gazdasági egységben 2845-en dolgoztak. (*Recensământul general al populației României din 1930*. Vol. X. București, 1938.)
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Oberding József: Erdély gazdasági élete. *Kárpátmedence*, 1943. szeptember. 520. o.
- ¹² *Magyar Statisztikai Szemle*, 1943. május–június. 276–277. o.
- ¹³ A gazdaság fejlesztésének kérdéseiben kulcsfontosságú szerepet játszott az Erdélyi Gazdasági Tanács (EGT), amelyet Teleki Pál miniszterelnök javaslatára alapítottak 1940 szeptemberében. Az EGT-re bízták az erdélyi iparosítás lehetőségeinek feltérképezését. A hatékonyabb ügyintézés érdekében a Földművelésügyi Minisztérium kirendeltséget hozott létre Kolozsvárott. Fontos szerep jutott a támogatások célba juttatásában az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek (EMGE), valamint a szövetkezeteknek: az Erdélyrészi Hangyának (Marosvásárhely székhellyel) és a „Szövetség” Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központjának (Kolozsvár székhellyel).
- ¹⁴ 1942-ben törvényjavaslat született a mezőgazdaság fejlesztésére; ez utóbbit az FM számításai szerint legalább 50%-al kellene emelni. Erre a célra 10 év leforgása alatt mintegy 24 millió pengőt fordítottak volna. (*Keleti Újság*, 1942. július 1. 5. o.)
- ¹⁵ MOL FM K 201, 1. cs. 116–118. o.
- ¹⁶ MOL FM K201, 1. cs. 78. o.
- ¹⁷ Az EMGE VII. számú mezőgazdasági jelentése, tekintettel a közellátásra. 1942. május 6. MOL FM K 201, 16. cs. 17. t.
- ¹⁸ Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna (Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, a továbbiakban: ANDJ Cov.) Fond Primăria orașului Tg. Secuiesc. Dos. 3384/1942. f. 346.
- ¹⁹ A maksai körjegyzőség jelentése Háromszék Gazd. Felügyelőségének. 1944. február 19. MOL FM K 201, 17. cs. 2. t.
- ²⁰ A zabolai gazdasági előljáróság jelentése. 1944. február 22. MOL FM K 201, 17. cs. 2. t.

- ²¹ Háromszék vm. gazd. felügyelőség jelentése az FM Erdélyi Kirendeltségének. 1944. április 4. MOL FM K 201, 17. cs. 2. t.
- ²² Háromszék vm. gazd. felügyelőség jelentése az FM Erdélyi Kirendeltségének. 1944. április 4. MOL FM K201, 17. cs. 2. t.
- ²¹ Alispáni jelentés. *Háromszék vármegye hivatalos lapja*, 1943. május 3. 30. o
- ²⁴ A gyergyószentmiklósi unitárius-, illetve a kézdivásárhelyi római katolikus téli gazdasági iskolák, valamint a kolozsvári Gazdasági Akadémia.
- ²⁵ *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1941–1942-hen.*
- ²⁶ *Erdélyi Gazda*, 1941. augusztus 1. 362. o.; *Erdélyi Gazda*, 1941. szeptember 1. 401. o.
- ²⁷ Torja községében az FM 30 000 pengős hozzájárulásával az EMGE általános gyümölcsfavédelmi akciót szervezett, amely keretében 30 000 db. gyümölcsfát kezeltek le. (Alispáni jelentés. *Háromszék vármegye hivatalos lapja*, 1943. május 3. 33. o)
- ²⁸ Háromszéken 1941-ben létrehoztak egy állattenyésztési alapot, illetve Sepsiszentgyörgyön 1942-ben megalakult a Háromszék Vármegyei Állattenyésztési Egyesület. A működésükhöz szükséges pénzügyi fedezet megteremtéséhez a Földművelésügyi Minisztériumtól 10 000 pengőt, a vármegye részéről pedig 5000 pengő támogatást kaptak. (*Székely Nép*, 1942. február 10. 3. o.)
- ²⁹ Alispáni jelentés. *Háromszék vármegye hivatalos lapja*. 1943. május 3. 33. o.
- ³⁰ ANDJ Cov. Fond Primăria oraşului Tg. Secuiesc. Dos. 3384/1942. f. 261.
- ³¹ 1942 decemberétől 1943 januárjáig ingyenes baromfitenyésztő tanfolyamot is szerveztek Háromszéken. (ANDJ Cov. Fond Primăria oraşului Tg. Secuiesc. Dos. 3384/1942. f. 270.)
- ³² Sáncolás = a talaj rétegvonalalaival párhuzamosan előállított terephullámok rendszere, az erózió elleni védelem vagy a csapadék visszatartása céljából.
- ³³ *Kárpátmedence*. 1944. június. 364. o.
- ³⁴ Alispáni jelentés. *Háromszék vármegye hivatalos lapja*. 1942. október. 249. o.; Alispáni jelentés. *Háromszék vármegye hivatalos lapja*. 1943. május 3. 29. o.
- ³⁵ Alispáni jelentés. *Háromszék vármegye hivatalos lapja*. 1943. május 3. 30. o.
- ³⁶ *Nagy idők sodrában. Kállay Miklós miniszterelnök beszédei*. Budapest, 1943, 59–62. o.
- ³⁷ *Keleti Újság*, 1941. augusztus 7. 4. o.
- ³⁸ *Székely Nép*, 1943. április 1. 3. o.
- ³⁹ Udvarhely megye lefödését a már működő székelykeresztúri lengyár tökéletesítésével tervezték megoldani. Csik megyében a termesztők által létrehozott szárhegyi lentermelő szövetkezetet akarták egy korszerű gyárral felszerelni. Ugyanakkor Marosvásárhelyen egy len- és kender-pamutosító gyárat akartak létesíteni, amely a tervezett gyárak melléktermékét műgyapottá dolgozta volna fel. (A „Szövettség” jelentése az FM-nak az erdélyi kender- és lentermelés félárúvá váló feldolgozása tárgyában. MOL FM K 201, 17. cs. 2. t.)
- ⁴⁰ MOL FM K 201, 17. cs. 2. t.
- ⁴¹ A második bécsi döntés után a magyar állam kisajátította a szeszfőzési jogokat, így az alkohol és a szeszesitalok készítése állami monopóliummá (korabeli szóhasználatban „egyedárúvá”) vált. A székelyföldi szeszgyárak kisajátítása 1941 áprilisában történt meg. Ez sok konfliktusra adott okot, mivel a Székelyföldön nagymértékben üzték a kisüsti pálinkafőzést. (*Keleti Újság*, 1941. április 15. 7. o.)
- ⁴² *Keleti Újság*, 1941. október 9. 3. o.
- ⁴³ *Székely Nép*, 1943. szeptember 25. 4. o.
- ⁴⁴ ANDJ Cov. Fond Prefectura jud. Trei-Scaune. Inv. 35. Dos. 37/1943. f. 2.
- ⁴⁵ Az RT. alaptőkéje 1 millió pengő volt, amely 2000 db, egyenként 500 pengős névre szóló részvényből állt.
- ⁴⁶ ANDJ Cov. Fond Prefectura jud. Trei-Scaune. Inv. 35. Dos. 37/1943. f. 65.
- ⁴⁷ ANDJ Cov. Fond Prefectura jud. Trei-Scaune. Inv. 35. Dos. 37/1943. f. 75–77.
- ⁴⁸ Az IPOK VIII. évi jelentése. Budapest, 1942, 253. o.
- ⁴⁹ Lelik Ferenc (a NÖA Erdélyrészi előadója): Erdély és a Nemzeti Önállósítást Alap. *Keleti Újság*, 1941. május 3. 7. o.
- ⁵⁰ *Keleti Újság*, 1941. január 1. 5. o
- ⁵¹ *Keleti Újság*, 1941. július 24. 7. o.
- ⁵² *Keleti Újság*, 1941. február 14. 2. o.
- ⁵³ Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 2127.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ *Keleti Újság*, 1941. december 12. 3. o.
- ⁵⁶ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. I. kötet. Budapest-Csíkszereda, 1998, 26. o.
- ⁵⁷ *Keleti Újság*, 1943. február 21. 5. o.
- ⁵⁸ A gyár épületei még ma is állnak, de a munkálatok szünetelnek.